

**STAROHRVATSKI OBIČAJI I POGANSKA VJEROVANJA
VEZANA UZ PRIRODNE POJAVNOSTI NA PRIMJERU
ISTRAŽIVANJA HERMANA DALMATINA I TOME
ARHIĐAKONA**

UDK: 001.98+398.3

550.343+52-82Dalmatin, H. 52

004.422.633Arhiđakon, T. Historia Salonitana“12“

Primljeno: 12. veljače 2021.

Prethodno priopćenje

MARIN BUOVAC

Đure Basaričeka 4

23000 Zadar, HR

marin.buovac1984@gmail.com

U ovom radu autor opisuje prirodne i kozmološke pojavnosti, kao što su primjerice pomrčine Sunca i Mjeseca, pad kometa i potresi, koje vezujemo uz određene starohrvatske običaje i magijska vjerovanja. Spomenute prirodne, kozmološke i kulturno-religijske pojavnosti dokumentirane su u djelima Tome Arhiđakona i Hermana Dalmatina i pritom služe kao glavni povijesni izvor iz kojeg crpimo dotične vrijedne spoznaje i saznanja. Interdisciplinarnim naporima (povijest, pisani izvori, simbolika, analogije, religijska istraživanja, prijevodi, filozofija, rekonstrukcije, astrologija, astronomija, kozmologija, numerologija itd.) autor potvrđuje rezultate svojih istraživanja.

Ključne riječi: divinacija, poganski običaji, starohrvatska vjerovanja, simbolizam, astronomija, astrologija, Herman Dalmatin, Toma Arhiđakon

Mnogi su događaji kroz povijest vezani uz određene prirodne i kozmološke fenomene, kao što je primjerice pomrčina, bilo Sunčeva ili pak Mjesečeva. Općenito pomrčina ili eklipsa (gr. *ἔκλειψις*, *ékleipsis* – izostavljanje, izostajanje) predstavlja pojavu pri kojoj jedno nebesko tijelo u potpunosti ili većim dijelom zaklanja drugo ili ulazak jednoga nebeskog tijela u sjenu drugoga.¹

1 Alfonso Cvitanović: *Geografski rječnik*. Zadar 2002., 400; Vladis Vujnović: *Rječnik astronomije i fizike svemirskog prostora*. Zagreb 2004., 119; Udo Becker: *Leksikon astrologije – astrologija, astronomija, kozmologija*. Zagreb 1996., 167-168.

Uz pomoć zapisa koji opisuju povijesne događaje što su se zbili u vrijeme pomrčine, moguće je točno odrediti kada su se oni odigrali. To omogućuju precizni astronomski proračuni nastupanja pomrčina. U davna vremena ljudi nisu znali objasniti određene astronomske i astrološke pojave, pa su tim fenomenima pridavali mistično i magično značenje.² Upravo na temelju ovdje obrađivanih narativnih izvora, u ovome radu razmatraju se prirodne pojave poput pomrčine Sunca i Mjeseca te njihov odraz na mentalitet i konceptualizaciju srednjovjekovnog čovjeka. Tijekom srednjeg vijeka ljudi su sve neobjašnjive pojave tumačili gnjevom Božjim i kaznom Božjom, stoga su se i razne prirodne pojave i klimatske promjene objašnjavale na svojevrsan eshatološki i apokaliptički način.³

U kontekstu historijata istraživanja fenomena pomrčine Mjeseca, ono se intenzivira u 12. stoljeću, kada se otvara put novim koncepcijama i svjetonazorima, što označava svojevrsnu prekretnicu u srednjem vijeku. Šire se vidici ljudske spoznaje koja je dijelom potaknuta ponovno otkrivenom antičkom baštinom i oplemenjena arapskom kulturom.⁴ Upravo hrvatski znanstvenik, filozof i prevoditelj Herman Dalmatin (lat. *Hermanus*, *Hermannus Dalmata* ili *Sclavus*) jedan je od najvažnijih posrednika između zapadnoeuropske i arapske znanstvene tradicije u srednjem vijeku.⁵ U tom kontekstu istaknuo se ne samo prevoditeljskim

2 Simon Zoltan: *Astronomy and ancient eclipse art – Is it a science?* Arts and Humanities Open Access Journal, Budimpešta 2018., vol. II, br. 5, 286; Ana Ranogajec: *Enciklopedija astronomije*. Bjelovar 2001., 30-31.

3 Robert Holjevac: *Refleksi Augustinova djela na kroniku Tome Arhidakona. Problem borbe dobra i zla, problem grijeha i kazni kod Augustina i Tome Arhidakona*. Bogoslovska smotra, Zagreb 1995., vol. 65, br. 2, 204-217; Neven Jovanović: *Nulti stupanj Tomina pisanja: glava 29 Salonitanske historije*. Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 189-192.

4 Hana Lencović Milošević: *Herman Dalmatin – graditelj mostova između Istoka i Zapada*. Nova Akropola, Zagreb 2009., br. 61, 47; Tatjana Paić-Vukić: *The Biography of Hermann the Dalmatian: Separating Conjectures from Verifiable Claims*. Exploring the Commonalities of the Mediterranean Region: Proceedings of the TUBA-EMAN Symposium (6th – 7th November 2017), Ankara 2019., 85-89.

5 Nada Bulić: *Smisaonoznačevno ishodište filozofskog svjetonazora Hermana Dalmatina*. Doktorski rad, Sveučilište u Zadru – Odjel za klasičnu filologiju, Zadar 2010., 9-10; Stipe Kutleša: *Croatian Philosophers I: Hermann of Dalmatia (1110–1154)*. Prolegomena, Zagreb 2004., vol. III, br. 1, 57-58; Marijana Borić: *Herman Dalmatin – prvi hrvatski znanstvenik*. Poučak, Zagreb 2014., vol. XV, br. 59, 5; Ivana Skuhala Karasman: *U potrazi za znanjem o budućem: predviđanje u srednjovjekovnoj i renesansnoj prirodnoj filozofiji*

radom, već i izvornim doprinosom važnim za daljnji razvitak europske znanosti. U 12. stoljeću počeo je među prvima prevoditi djela s arapskoga na latinski jezik.⁶ Nakon kontakata s islamskom kulturom i znanosti, čemu je znatno pridonio Herman Dalmatin svojim prijevodima, Zapad se upoznaje s astrologijom koja se koristi kompleksnim matematičkim proračunima, što do tada nije bio slučaj i što će rezultirati drugačijim shvaćanjem astrologije na Zapadu.⁷ Naime, Hermanovi tekstovi i prijevodi astroloških i astronomskih djela pokazuju da je osobito zanimanje iskazivao za arapska i uopće istočnjačka znanstvena djela. Istodobno je preko arapskog svijeta upoznao i prevodio neka starogrčka djela koja dotad nije poznao. Ona su također imala važnu ulogu u njegovu radu. Premda se iz Hermanovih astroloških i astronomskih tekstova može uočiti da je u njegovim stavovima uvijek prepoznatljivo njegovo obrazovanje u Chartresu, ipak u tim tekstovima ono nije prevladavalo. Reklo bi se da je Herman Dalmatin otprilike pet godina (1138. – 1143.) konstantno dograđivao znanje koje je stekao u katedralnoj školi u Chartresu, i to iz istočnjačkih izvora i pojedinih njemu dotad nepoznatih, starogrčkih djela.⁸ Na svojim putovanjima po Istoku Herman Dalmatin zasigurno je upoznao mnoga istočnjačka astrološka djela, što je itekako imalo veliko značenje i utjecaj na njegov znanstveni rad. Herman Dalmatin je nakon povratka s Istoka bio povezan s mnogim prevoditeljima ta-

– H. Dalmatin, F. Grisogono i J. Dubrovčanin. Zagreb 2013., 43; Ana Ranogajec: *Enciklopedija astronomije*. Bjelovar 2001., 408.

- 6 Usporedi: Alojz Čubelić: *Herman Dalmatin i intelektualni preporod zapada u 12. stoljeću*. Croatica Christiana periodica, Zagreb 2006., vol. XXX, br. 57, 8; Marijana Borić: *Herman Dalmatin – prvi hrvatski znanstvenik*. Poučak, Zagreb 2014., vol. XV, br. 59, 5; Erna Banić-Pajnić: *Platonizam u djelu Hermana Dalmatina De essentiis. Uz pitanje o izvorima Hermanove filozofije*. Filozofska istraživanja, Zagreb 2015., vol. XXXV, br. 1, 117-133.
- 7 Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman: *Hermanov prijevod astrološke rasprave Sahl ibn Bišra*. Kroatologija, 2016., vol. 7, br. 1,1-13; Nada Bulić: *Smisaonoznačevno ishodište filozofskog svjetonazora Hermana Dalmatina*. Doktorski rad, Sveučilište u Zadru – Odjel za klasičnu filologiju, Zadar 2010., 14.
- 8 Hana Lencović Milošević: *Herman Dalmatin – graditelj mostova između Istoka i Zapada*, Nova Akropola, Zagreb 2009., br. 61, str. 43; Žarko Dadić: *Herman Dalmatin*, Zagreb 1996., 120; Nada Bulić: *Smisaonoznačevno ishodište filozofskog svjetonazora Hermana Dalmatina*, doktorski rad, Sveučilište u Zadru – Odjel za klasičnu filologiju, Zadar 2010., 10; Tatjana Paić-Vukić: *The Biography of Hermann the Dalmatian: Separating Conjectures from Verifiable Claims // Exploring the Commonalities of the Mediterranean Region: Proceedings of the TUBA-EMAN Symposium (6th – 7th November 2017)*, Ahmet Nuri Yurdusev (ur.), Ankara 2019., 87.

kvih djela. Mnoge poznaje i s njima surađuje, ali se zasad o tome vrlo malo zna. Kada se 1138. godine Herman s Istoka vratio u Europu i zaustavio na području Španjolske, odlučio je prevesti neka arapska astrološka djela. Njega, naime, prije svega zanimaju predviđanja događaja koji se odnose na opća pitanja, primjerice na svemir ili sudbine naroda kao cjeline, a ne zanimaju ga proricanja sudbine pojedinaca.⁹ Herman Dalmatin nije bio usmjeren samo na spekulativno raspravljanje o gibanjima planeta i na uspostavljanje svoga prirodnofilozofskog sustava, nego je podatke po svoj vjerojatnosti prikupljao i astronomskim motrenjima. On je, prema tome, težio i primjeni svojih teorijskih znanja. Herman je u sklopu svoga prirodnofilozofskog sustava stvorio i vlastiti astronomski stav, koji se može smatrati krunom njegovih nastojanja na tom području.¹⁰ Tumačeći prirodne i kozmološke fenomene, obrazlažući, povezujući i uspoređujući vlastita zapažanja s tada aktualnim prirodnoznanstvenim saznanjima, Herman Dalmatin pokazuje interes za astronomsku i astrološku problematiku, što je vidljivo ujedno u jedinom njegovu izvornom djelu *De esentiis* (O bitima).¹¹ Naime, Herman Dalmatin ističe da se astronomija bavi proučavanjem kretanja nebeskih tijela, njihova poretka, položaja i odnosa, bez obzira na njihov utjecaj na zemaljski svijet. Međutim, zašto na nebu postoji takav poredak i koji je cilj tog poretka, to pak rješava astrologija.¹² Najranija povijest astrologije, njezin nastanak i početni razvoj ostaju nepoznati i prepušteni mitskim konstrukcijama o božanskim izvorima i porijeklu. Tijekom povijesti, u svojem je razvoju astrologija bila isprepletana i često u neraskidivoj svezi s astronomijom. Onaj dio povijesti koji po-

9 Žarko Dadić: *Herman Dalmatin*, Zagreb 1996., 94; Hana Lencović Milošević: *Herman Dalmatin – graditelj mostova između Istoka i Zapada*, Nova Akropola, Zagreb 2009., br. 61, str. 46-47.

10 Žarko Dadić: *Herman Dalmatin*, Zagreb 1996., 118.

11 Marijana Borić: *Herman Dalmatin – prvi hrvatski znanstvenik*, Poučak, vol. 15, no. 59, Zagreb 2014., 9-10; Erna Banić-Pajnić: *Srednjovjekovno razumijevanje Timeja: Kalcidije i Herman Dalmatin o nebu i nižim božanstvima*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, vol. 43., no. 1 (85), Zagreb 2017., 19-26.

12 Žarko Dadić: *Herman Dalmatin*, Zagreb 1996., 106; Tomislav Gavrić: *Rečnik okultizma*. Beograd 1988., 25-26; Alfonso Cvitanović: *Geografski rječnik*. Zadar 2002., 28; Vladis Vujnović: *Rječnik astronomije i fizike svemirskog prostora*, Zagreb 2004., 23-24; Udo Becker: *Leksikon astrologije – astrologija, astronomija, kozmologija*, Zagreb 1996., 21-30; Alojz Čubelić: *O astronomiji i astrologiji prema djelu De indagazione cordis Hermana Dalmatina*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, vol. 31., br. 1-2 (61-62), Zagreb 2005., 71-78.

kušava dati pregled kako se dotična disciplina doista razvijala nailazi upravo na problem isprepletenosti povijesti astrologije i povijesti astronomije. Prethodno valja napomenuti kako se termini »astrologija« i »astronomija« u razdoblju od 12. do 16. stoljeća koriste sinonimno, često se nisu razlikovali njihovi sadržaji, predmeti niti njihove metode. Spomenuta činjenica ukazuje da se i sama astronomija usporedno razvijala zahvaljujući razvoju astrologije.¹³

Slika 1. Prikaz Hermana Dalmatina i Euklida (izvor: Hana Lencović Milošević, 2009.)

Otpriblike u isto doba, Herman Dalmatin priredio je i napisao još jedno astrološko djelo – *De indagazione cordis* (O istraživanju srca) ili *De occultis* (O skrovitim stvarima), koje donosi dodatne informacije o Hermanovu istraživanju problema astrologije.¹⁴ To je djelo, zapravo, kompilacija brojnih radova koje je Herman preradio i samostalno predstavio. U njemu su prikupljeni sažeci različitih prijevoda arapskih djela kojima je tema iudicia (prosudivanje). To su, prema tome, rasprave o judicijskoj ili divinatorskoj astrologiji, odno-

13 Ivana Skuhala Karasman: *U potrazi za znanjem o budućem: predviđanje u srednjovjekovnoj i renesansnoj prirodnoj filozofiji – H. Dalmatin, F. Grisogono i J. Dubrovčanin*. Zagreb 2013., 85; Tomislav Gavrić: *Rečnik okultizma*. Beograd 1988., 25-26; Ana Ranogajec: *Enciklopedija astronomije*, Bjelovar 2001., 451.

14 Alojz Čubelić: *O astronomiji i astrologiji prema djelu De indagazione cordis Hermana Dalmatina*. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Zagreb 2005., vol. 31., br. 1-2 (61-62), 71-78.

sno o astrologiji koja prosuđuje buduće događaje.¹⁵ Općenito se predviđanje uklapa u ljudsko nastojanje da konceptualizira svijet, kako bi na temelju uspostavljenog razumijevanja svijeta čovjek osigurao razumijevanje vlastitog mjesta u svijetu i smjernice za djelovanje.¹⁶ Naime, valja imati na umu da astrologija u svojim osnovama polazi od mitskog, odnosno religioznog koncepta svijeta, pogotovo u ranijim razdobljima ljudske povijesti.¹⁷ Astrologiju kao jedan od oblika divinacije potrebno je promatrati kao način konceptualizacije pozicije čovjeka u svijetu. Ona se, u odnosu na druge mitsko-religiozne koncepte kojima se čovjek koristio u osmišljavanju svijeta i određivanju svoje pozicije u njemu, ističe logičkom koherentnošću i stanovitom pravilnošću tumačenja odnosa nebeskog i zemaljskog. U užem smislu, pak, astrologija je divinacijska vještina koja tumači događaje na Zemlji i odnose između nebeskih i zemaljskih promjena na temelju gibanja i međusobnih odnosa nebeskih tijela, kojima se pridaju značenja i na temelju toga vrše predviđanja. Astrologija u tom kontekstu predviđa na temelju pretpostavljenog odnosa i stalne veze koja postoji između gibanja nebeskih tijela i zemaljskih promjena. Astrologija u osnovi ima pretpostavku kojom ustanovljuje nebo kao medij posredstvom kojega bogovi komuniciraju s ljudima.¹⁸

U djelu *De esentiis* (O bitima) Herman Dalmatin zastupa mišljenje da se različita nebeska tijela ne gibaju jednakom brzinom. Udaljenost Mjeseca i Sunca od središta svijeta Herman dobiva koristeći se upravo pojavom po-

15 Žarko Dadić: *Herman Dalmatin*. Zagreb 1996., 104; Tomislav Gavrić: *Rečnik okultizma*. Beograd 1988., 25-26.

16 Ivana Skuhala Karasman: *U potrazi za znanjem o budućem: predviđanje u srednjovjekovnoj i renesansnoj prirodnoj filozofiji – H. Dalmatin, F. Grisogono i J. Dubrovčanin*. Zagreb 2013., 51-57. Naziv ove vrste predviđanja budućnosti u latinskom jeziku jest *divinatio*, što dolazi od korijena **div-*, što označava boga ili božanstvo. Ako postoje znakovi koji su upisani od strane boga ili bogova, oni se mogu interpretirati. Interpretacija predstavlja odgonetavanje smisla onoga o čemu ne postoji neposredno iskustvo njegova značenja, ali i svojevrsni oblik komunikacije s bogovima.

17 Ivana Skuhala Karasman: *U potrazi za znanjem o budućem: predviđanje u srednjovjekovnoj i renesansnoj prirodnoj filozofiji – H. Dalmatin, F. Grisogono i J. Dubrovčanin*. Zagreb 2013., 59; Udo Becker: *Leksikon astrologije – astrologija, astronomija, kozmologija*, Zagreb 1996., 21-29.

18 Ivana Skuhala Karasman: *U potrazi za znanjem o budućem: predviđanje u srednjovjekovnoj i renesansnoj prirodnoj filozofiji – H. Dalmatin, F. Grisogono i J. Dubrovčanin*. Zagreb 2013., 73-77.

mrčine Mjeseca i Sunca. Naime, Herman Dalmatin smatra da se različita nebeska tijela, a riječ je ponajprije o planetima, ne gibaju jednakom brzinom. On to i dokazuje prosudbom koja se djelomice temelji na matematičkom izvodu.¹⁹ Prije svega, pretpostavlja da se sva nebeska tijela ili planeti gibaju po svojoj stazi jednakom brzinom pa vrijeme njihova ophoda ovisi samo o opsegu kružne staze po kojoj se gibaju, odnosno o udaljenostima pojedinih planeta od središta svijeta. Nadalje, iz poznatih vremena ophoda mogu se odrediti omjeri opsega kružnih staza planeta, a zatim se iz tih omjera dobiju i omjeri promjera ili polumjera tih kružnica. Budući da je, uz pretpostavku o jednakim brzinama, opseg Sunčeve kružnice malo veći od 13 opsega Mjesečeve kružnice, i polumjer Sunčeve staze morao bi biti toliko puta veći od polumjera Mjesečeve staze. Na isti se način, na temelju poznatih ophodnih vremena, određuju polumjeri staza ostalih planeta. Udaljenosti Mjeseca i Sunca od središta svijeta Herman dobiva koristeći se pomrčinom Mjeseca i Sunca. Iz toga dobiva brzine Sunca i Mjeseca, odnosno njihov omjer. Taj je postupak obrnut od onoga kojim je Herman izračunavao udaljenosti Sunca i Mjeseca od središta svijeta, uz pretpostavku o jednakim brzinama. Naime, ako su poznate udaljenosti Sunca i Mjeseca od središta svijeta, poznat je i njihov omjer, a time i omjer opsega kružnica po kojima se gibaju Sunce i Mjesec.²⁰ Hermanova djelatnost neosporno upućuje na namjeru uspostavljanja znanstvenog pristupa navedenoj problematici (tzv. znanstvena astrologija).²¹ Stoga Herman Dalmatin u svojim istraživanjima ulazi u mnoge probleme gibanja planeta, njihove svjetlosti, položaja Sunca i Mjeseca pri njihovoj potpunoj pomrčini te u cjelokupno ustrojstvo nebeske sfere jer mu je to bilo potrebno u izlaganju svog prirodnofilozofskog sustava. Iz tog Hermanova izlaganja moguće je upoznati njegovu viziju cjelokupnog ustrojstva svijeta, ali i njegov stav prema poje-

19 Usporedi: Nada Bulić: *Smisaonoznačevno ishodište filozofskog svjetonazora Hermana Dalmatina*, doktorski rad, Sveučilište u Zadru – Odjel za klasičnu filologiju, Zadar 2010., 14.

20 Žarko Dadić: *Herman Dalmatin*, Zagreb 1996., 152-154.

21 Hana Lencović Milošević: *Herman Dalmatin – graditelj mostova između Istoka i Zapada*, Zagreb 2009., br. 61, str. 42-47; Antun Slavko Kalenić: *Rasprava o bitima Hermana Dalmatina u nootkrivenima Colkerovim arcima*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, vol. 20., no. 1-2 (39-40), Zagreb 1994., 37-45; Ivana Skuhala Karasman: U potrazi za znanjem o budućem: predviđanje u srednjovjekovnoj i renesansnoj prirodnoj filozofiji – H. Dalmatin, F. Grisogono i J. Dubrovčanin. Zagreb 2013., 32, 127-128.

dinim astronomskim problemima, poput dobrih i loših utjecaja nebeskih tijela i planeta na svijet.²²

S jedne strane, Herman Dalmatin svoju prirodnu filozofiju povezuje s kršćanstvom na način da je funkcioniranje svijeta u njegovoj prirodnoj filozofiji ponajprije rezultat Božjeg instrumenta, tj. prvog poroda ili same prirode. Tumačenje prirodnih procesa u Hermanovoj prirodnoj filozofiji bitno je prirodnoznanstveno. Herman Dalmatin ima kršćanska uvjerenja, ali njegov prirodnoznanstveni i prirodnofilozofski sustav funkcionira prema prirodnim zakonima i prirodnim procesima bez nužnih vanjskih intervencija.²³ U svojim rečenicama Herman ističe da je uz Stvoritelja svijeta Sunce glavni upravljač svih stvari. Ono kontrolira svu višu snagu, ali i odlučuje o svim događajima u svijetu. To potvrđuje činjenicom da ljudi sve cikluse Zemlje mjere prema gibanju Sunca i drugih planeta. Stoga su različiti dijelovi Zemlje izloženi različitim planetarnim silama, upravo kao što su različiti događaji upravljani različitim tokovima vremena.²⁴

S druge strane pak, upravo se maloprije spomenuti znanstveni pristup ogleda u njegovu stajalištu naspram starohrvatskim običajima i magijskim vjerovanjima u pogledu kozmoloških fenomena. U tom su kontekstu Her-

22 Žarko Dadić: *Herman Dalmatin*, Zagreb 1996., 98, 146, 164; Alojz Čubelić: *O astronomiji i astrologiji prema djelu De indagazione cordis Hermana Dalmatina*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, vol. 31., br. 1-2 (61-62), Zagreb 2005., 71-78.

23 U tom kontekstu signifikantna je pojava određivanja datuma blagdana (*computus*), koja je bila jedan od prvih problema koji su se pojavili u Hrvata u svezi s astronomijom. Vjerojatno su i dvorske kancelarije hrvatskih vladara već vrlo rano poznavale *computus*. One su najvjerojatnije posjedovale i udžbenike za proračunavanje datuma jer drukčije ne bi mogle obavljati svoju dužnost. Vrijeme su redovito izračunavali crkveni ljudi jer je određivanje kalendara bilo usko povezano s određivanjem crkvenih blagdana. Žarko Dadić: *Herman Dalmatin*, Zagreb 1996., 72, 168; Marina Miličević: *Rimski kalendar*. Zagreb 1990., 8, 123; Nada Bulić: *Smisaonoznačevno ishodište filozofskog svjetonazora Hermana Dalmatina*, doktorski rad, Sveučilište u Zadru – Odjel za klasičnu filologiju, Zadar 2010., 14; Ana Ranogajec: *Enciklopedija astronomije*, Bjelovar 2001., 406-407.

24 Usporedi: Ivana Skuhala Karasman: *U potrazi za znanjem o budućem: predviđanje u srednjovjekovnoj i renesansnoj prirodnoj filozofiji – H. Dalmatin, F. Grisogono i J. Dubrovčanin*. Zagreb 2013., 127-131. Povezivanje astroloških i kozmoloških tumačenja s temeljima kršćanstva treba prije svega promatrati kao nastojanje da se na kršćanskom Zapadu osigura vjerodostojnost i opravdanje astrologije, koja nije bila nepoznata na Zapadu. Bez obzira na njezinu nekompatibilnost s početnim kršćanstvom, astrologija rubno ostaje prisutna na kršćanskom Zapadu. Javlja se potreba za izmjenom takve percepcije astrologije kako bi se opravdala njezina upotreba.

manova sklonost i obrazovanje u znanstvenom smislu u možebitnoj opreci sa starohrvatskim običajima i magijskim vjerovanjima vezanima uz pomrčine Sunca i Mjeseca. Štoviše, možemo reći kako je znanstveno-filozofski aspekt Hermanova stajališta izložen u njegovu djelu „O bitima“ suprotstavljen starohrvatskim magijskim vjerovanjima koja su svakako u svezi sa starohrvatskom mitologijom i poganskim vjerovanjima (*gens pagana*).

* * *

Razdoblje 13. stoljeća doba je kada nanovo započinje svojevrsni preporod europskoga Zapada, vrijeme je to nastanka nekih temeljnih struktura koje će obilježiti zapadnoeuropski civilizacijski krug poput gradova, parlamenta i sveučilišta, ali to je i stoljeće nastanka franjevačkoga reda, njegova procvata i prvih kriza koje su duboko obilježile njegove početke i ostavile traga tijekom mnogih stoljeća. Prema povijesnoj predaji, 13. stoljeće vrijeme je s najvećim brojem čudesa. Dotično stoljeće prožeto nemirima ujedno je i vrijeme kada su se afirmirala prva važna sveučilišta, ubrao razvoj gradova te ostvario veliki gospodarski i demografski rast. Ljudi osjećaju veliku potrebu za društvenim organiziranjem, sudjelovanjem i razgledavanjem. To je ujedno stoljeće hodočašća i putovanja. U cijeloj Europi primjećuje se cvjetanje kršćanske duhovnosti, želje za obnovom koja se prelijeva na sve aspekte života: kulturni, socijalni i ekonomski. Kao što smo napomenuli, vrijeme 13. stoljeća ujedno obilježava porast stanovništva, urbanizaciju kršćanskoga zapada, razvoj gradova, rađanje građanske kulture pod utjecajem sukoba papinstva i Carstva, ali i razvoj intelektualne misli pod utjecajem grčke, židovske i arapske literature koja dolazi na kršćanski zapad u doticaju s islamskom kulturom. U tom kontekstu značajna je tadašnja politička situacija, ali i duhovna gibanja tadašnje zapadne Europe koja su pod snažnim utjecajem svih spomenutih društvenih i političkih promjena. U spomenutom razdoblju dolazi do važnijih dualističko-gnostičkih heretičkih pokreta, katara i valdenza, koji su utjecali na tadašnja duhovna gibanja.²⁵

U tom kontekstu upravo je Toma, splitski arhiđakon, jedna od najzanimljivijih osoba hrvatskog srednjovjekovlja, sudionik u mnogim suvremenim događajima javnog, političkog i crkvenog života grada Splita u prvoj polovici i sredinom 13. stoljeća.²⁶ Toma Arhiđakon izuzetna je osoba hrvatske sred-

25 Marijan Vidović: *Franjevačko 13. stoljeće: povijest, teologija, duhovnost*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2018., Riječki teološki časopis, vol. 52, br. 2, Rijeka 2018., 307-310.

26 Marin Buovac: *Prikaz i značaj knjige u svijetu filatelije*, Artos, br. 5 / 2016., 3; Iva Kurelac: *Oblici humanističke i ranonovovjekovne historiografske metodologije rada na srednjovje-*

njovjekovne baštine. Rođen je u Splitu 1200. ili 1201. godine.²⁷ O njegovu podrijetlu ne zna se gotovo ništa, iako pojedini povjesničari pretpostavljaju da je potjecao iz patricijske obitelji. Također se o njegovoj mladosti i školovanju u Splitu i Italiji više samo nagađa i naslućuje. Započeo se školovati vjerojatno već u Splitu, nakon čega pod utjecajem zanimljivih osoba, splitskog nadbiskupa Bernarda i trogirskog biskupa Treguana, koji su podrijetlom bili iz Peruggie i Firenze, po svoj vjerojatnosti odlazi na školovanje u Bolognu, prestižno sveučilište srednjega vijeka, osobito poznato po studiju prava.²⁸ Tom prigodom upoznao se s političkim, društvenim i crkvenim prilikama u tadašnjoj Italiji. Slušao je i propovijedi Franje Asiškoga, što je utjecalo na njegovu kasniju naklonost prema franjevcima.²⁹ Toma je ondje završio teologiju i prava i osposobljen je za obavljanje notarske službe. Diplomatička vrela u arhivima Splita i Trogira svjedoče da je Toma u razdoblju 1227. i 1232. godine bio javni notar

kovnim narativnim izvorima: primjer djela Historia Salonitana, Colloquia Maruliana, vol. 21, Split 2012., 89-91.

- 27 Ante Gulin: *Uloga i čast Tome Arhidakona u Splitskom kaptolu*, Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 30; James Ross Sweeney: *Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth-Century Dalmatian View of Mongol Customs*, Florilegium, vol. 4, Ottawa 1982., 158; Radoslav Katičić: *Toma Arhidakon i njegovo djelo, Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika / Thomae Archidiaconi – Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, Nenad Cambi (ur.), Split 2003., 331; Kerubin Šegvić: *Toma Splitsčanin državnik i pisac 1200.-1268. – njegov život i njegovo djelo*, Zagreb 1927., 42.
- 28 Mirko Sardelić: *Toma Arhidakon u trećem svesku djela 'Illyricum sacrum' Danielea Farlatija*, Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 96; James Ross Sweeney: *Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth-Century Dalmatian View of Mongol Customs*, Florilegium, vol. 4, Ottawa 1982., 158; Radoslav Katičić: *Toma Arhidakon i njegovo djelo, Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika / Thomae Archidiaconi – Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, Nenad Cambi (ur.), Split 2003., 336-338; Slavko Kovačić: *Toma Arhidakon, promicatelj crkvene obnove, i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici*, Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 46, 65; Kerubin Šegvić: *Toma Splitsčanin državnik i pisac 1200.-1268. – njegov život i njegovo djelo*, Zagreb 1927., 43.
- 29 Nevenka Bezić-Božanić: *Splitska sredina u doba Tome Arhidakona*, Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 246; Milan Ivanišević: *Pax franciscana – uz 800. obljetnicu rođenja Tome Arhidakona*, Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 71-75.

u Splitu, najprije kao klerik, a kasnije kao arhidakon, što postaje 1230. godine.³⁰ Nakon što je bio izabran za splitskog arhidakona, započinje njegov uspon u crkvenoj hijerarhiji.³¹ Međutim, nije bio podržan njegov izbor za splitskog nadbiskupa. Kako nije uspio napraviti najvišu karijeru unutar crkvene organizacije, iako pomalo razočaran, ipak ostaje angažiran u mnogim poslovima za koje je trebalo pravno znanje. Nalazimo ga, primjerice, kao suca u sporovima. Razočaran, sastavio je svoje najpoznatije, latinskim jezikom pisano djelo Povijest salonitanskih i splitskih nadbiskupa (*Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*, skraćeno: *Historia Salonitana*), koje je ostalo sačuvano u nekoliko prijepisa.³² To je povijest salonitanske odnosno splitske crkvene organizacije od početaka do 1266. godine.³³ Povjesničari književnosti ubrajaju ga po žanru u tzv. *gesta episeoporum*. Toma u tu glavnu temu interpolira mnoge važne podatke za ranu hrvatsku povijest. Uz kataloške popise biskupa i nadbiskupa, navodi imena hrvatskih vladara. Izlazi i na europsku povijesnu scenu te opisuje dolazak Madžara, pa zatim provalu Tatara, zauzeće Zadra od Mlečana uz pomoć križara u IV. križarskom ratu.³⁴ Spomenuto djelo možemo podijeliti

30 Petar Vrankić: *Spliter Synoden des 10. Jahrhunderts als Weg der kirchlichen und politischen Selbstfindung Kroatiens nach Thomas Archidiaconus*, *Annuario Historiae Conciliorum*, vol. 40, Paderborn 2008., 241; Radoslav Katičić: *Toma Arhidakon i njegovo djelo, Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika / Thomae Archidiaconi – Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, Nenad Cambi (ur.), Split 2003., 339-360.

31 Goran Nikšić: *Obnova prezbiterija katedrale sv. Dujma u doba Tome Arhidakona*, *Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova*, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 254.

32 Stipe Gunjača: *Historija Salonitana maior*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Posebni otisak – Radovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1951., 175-243; Radoslav Katičić: *Toma Arhidakon i njegovo djelo, Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika / Thomae Archidiaconi – Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, Nenad Cambi (ur.), Split 2003., 329-330; Olga Perić: *Parataksa i hipotaksa u djelu Historia Salonitana*, *Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova*, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 143-151.

33 Alberto Fortis: *Put po Dalmaciji*, Split 2004., 174; Mirko Sardelić: *Europski klerici i misionari o Mongolima: percepcija stepskih barbara u Europi sredinom 13. stoljeća*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 29, Zagreb 2011., 2; Amato Filippi: *La cronaca di Tommaso Arcidiacono in uno studio recente*, Zara 1926.

34 Marin Buovac: *Prikaz i značaj knjige u svijetu filatelije*, *Artos*, br. 5 / 2016., 3.

u tri razdoblja: prvo je razdoblje postojanja crkvene organizacije u Saloni, metropoli rimske provincije Dalmacije, zatim prelazak i uspostava kontinuiteta u Splitu i treće je razdoblje koje nije za Tomu povijest, nego svojevrsna memoarska literatura o događajima kojima je sam sudionik, a često i protagonist.³⁵

U domeni raznovrsnih poganskih vjerovanja i običaja na prostoru starohrvatske države posebnu znanstvenu pozornost valja pokloniti upravo zapisima splitskog povjesničara kroničara Tome Arhidakona u čuvenom djelu „*Historia Salonitana*“ (Povijest salonitanske crkve) iz 13. stoljeća, gdje su zabilježene i dokumentirane stanovite prirodne pojavnosti.³⁶ U tom kontekstu posebno su vrijedni zapisi koji dokumentiraju određena poganska, religijska i magijska vjerovanja i tumačenja starohrvatskog puka. Oni se odnose na određene prirodne pojavnosti kao što su, primjerice, potresi i pomrčine Mjeseca.³⁷ Stoga ćemo u nastavku teksta pristupiti prvenstveno fenomenu pomrčina koje je Toma Arhidakon spomenuo u nekoliko navrata u svojem kapitalnom djelu, a zatim i svim ostalim prirodnim pojavnostima kojima su pripisivana svakojaka značenja.

- 35 Nevenka Bezić-Božanić: *Splitska sredina u doba Tome Arhidakona*, Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 243-246; Mirjana Matijević-Sokol: *Toma Arhidakon Splitsčanin (1200.-1268.) – nacrt za jedan portret*, Povijesni prilozi, Zagreb 1995., vol. 14, 117-131; Mirjana Matijević Sokol: *Epitafi srednjega vijeka: „knjige života i smrti“ // Smrt u opusu Vladana Desnice i europskoj kulturi: poetički, povijesni i filozofski aspekti*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Desničini susreti 2017. / Roksandić, Drago; Cvijović Javorina, Ivana (ur.), Zagreb – Beograd 2018., 391; Mirko Sardelić: *Toma Arhidakon u trećem svesku djela 'Illyricum sacrum' Danielea Farlatija*, Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 95. S nadgrobnog spomenika sa sigurnošću znamo da je umro 8. svibnja 1268. godine i da je pokopan u franjevačkoj crkvi na Rivi u Splitu. Na nadgrobnoj ploči bez ikakva ukrasa nalazi se latinski natpis u stihovima koji iskazuje bliskost Tome Arhidakona franjevačkom pogledu na svijet. S obzirom na sadržaj epitafa, kao i njegovu strukturu, može se pretpostaviti da mu je autor sâm Toma. Kršćanski svjetonazor zrcali se iz svake riječi njegova teksta. Iako se ne uočavaju neposredne poveznice s Biblijom, ipak su u cjelokupnom misaonom iskazu i korištenoj probranoj terminologiji prisutne i uočljive poruke Evanđelja.
- 36 Angelo Floramo: *Istis vero temporibus sicut ab antiquo: le categorie dello spazio e del tempo nell'Opera dell'Arcidiacono Tommaso*, Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 124.
- 37 Silvio Braica: *Pojmovnik hrvatske etnografije i etnologije*, Ethnologica Dalmatica, vol. 8, Split 1999., 9.

a) Pomrčine Mjeseca

Prema provedenim istraživanjima daje se zaključiti kako je najviše vjerojatno da je Toma Arhiđakon mogao biti nazočan pomrčinama Mjeseca od 19. kolovoza 1244. godine, odnosno, 19. lipnja 1266. godine. Nakon utvrđivanja vremenskih odrednica pomrčine Mjeseca, svakako valja definirati preciznije prostorne okvire dotične pomrčine Mjeseca, odnosno gdje je spomenuta pomrčina Mjeseca zatekla Tomu Arhiđakona. Također valja razmotriti i pitanje samih protagonista tog starohrvatskog običaja. Naime, nije nimalo vjerojatno da je Tomu Arhiđakona bilo koja od noći s pomrčinom uhvatila izvan nekog naseljenog mjesta ili svratišta. Toma Arhiđakon je, s obzirom na spomenuto vrijeme, trebao biti na mjestu svog prenoćišta, a s druge strane, u blizini je trebalo biti neko hrvatsko naselje, tj. *villa*, *pagus*, *vicus* ili *viculus*, pa makar se radilo samo o nekoliko kuća.³⁸ Prema provedenim istraživanjima, postoji mogućnost da je Tomu Arhiđakona pomrčina zatekla pak na području današnjih Kaštela jer je u tom vremenskom razdoblju morao biti nazočan u Trogiru. Naime, u Trogir je bio pozvan da izmiri biskupa Kolumbana s građanima. Kad je grad biskupu dao zemljište između Resnika i Divulja kao naknadu za desetinu, moguće je da je Toma Arhiđakon pribivao utvrđivanju granica posjeda, pa je proveo nekoliko dana kod Sv. Petra koji je bliži zemljištu nego Trogir. Zašto Toma Arhiđakon nije nijedan od dotičnih fenomena posebno istaknuo? Vjerojatno se odgovor krije u činjenici njihove relativne brojnosti pa nije htio višestrukim navođenjem opterećivati cijeli tekst – manje je moguće da nije ni zapamtio točne vremenske odrednice pomrčina, što bismo temeljili na tezi da je djelo pisao u posljednjim godinama života. Međutim, možda je Toma Arhiđakon to načinio baš namjerno kako bi mu ta epizoda s hrvatskim običajima poslužila u njegovu etimologiziranju i shvaćanju etnogeneze Hrvata. Ovaj zgodan slučaj koincidencije omogućio mu je povezivanje suvremenih Hrvata s antičkim Keretima i Koribantima,³⁹ a time je ujedno iskoristio

38 Glede detaljnijeg tumačenja naznačenih pojmova *villa*, *pagus*, *vicus* i *viculus* konzultirati Stanko Andrić: *Imenica vas u staroj slavenskoj toponimiji*, Croatica – časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, vol. 37, br. 57, Zagreb 2013., 73-129; Veronica Bruppacher: *Zur Geschichte der Siedlungsbezeichnungen im Galloromanischen*, Vox Romanica, vol. 20, Bern 1961., 105-160.

39 Lovre Katić: *Vjerodostojnost Tome Arcidakona i posljednji dani Solina*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, vol. 53 (1950-51), Split 1952., 100; Angelo Floramo: *Istis vero temporibus sicut ab antiquo: le categorie dello spazio e del tempo nell'Opera dell'Arcidiacono*

prigodu da ovjekovječi svoje poznavanje klasičnih latinskih autora, Lukana i Vergilija. Upravo u VII. poglavlju Toma Arhiđakon opisuje propast Salone, ... *Gothorum tempore* ..., gdje ujedno spominje dotični običaj Hrvata vezan za pomrčinu Mjeseca doživljen u svoje doba, u vremenu 13. stoljeća. S etnološkoga gledišta, prava je šteta što nije hrvatskim običajima posvetio više prostora – barem pola onoga što je dao tatarskoj / mongolskoj invaziji.

Za razliku od točno datiranih Sunčevih pomrčina, Toma Arhiđakon nije ostavio nikakav izravan podatak o istovrsnom fenomenu za Mjesec. Naime, to je utoliko zanimljivije kad se zna da se pomrčine Mjeseca mogu dogoditi i po dva puta svake godine, a osim toga, one su vidljive s cijele strane Zemljine kugle na kojoj je u to vrijeme noć, a ne samo u relativno uskom pojasu sjene što ga pravi Mjesec za danjeg svjetla na Zemljinoj površini koja se okreće od zapada prema istoku. Pomrčine Mjeseca mogu trajati i do dva sata, a događaju se isključivo u doba uštapa – što samo po sebi pojačava dojam. Međutim, da je Toma Arhiđakon ipak bio svjedokom jedne takve pomrčine Mjeseca, posredno govore reci u VII. poglavlju njegova djela „*Historia Salonitana*“, u kojima opisuje dotični prirodni fenomen.⁴⁰ U njima se opisuje kako su Hrvati lupajući po metalnim predmetima za vrijeme pomrčine Mjeseca, vjerovali kako tjeraju zle duhove i demone koji ga pritom proždiru;

„*Mnogi ih pjesnici spominju po nekom smiješnome vjerovanju. Kada dođe do pomrčine mjeseca, misle da ga duhovi grizu i uništavaju, stoga udaraju o sve mjedene predmete u kući, kao da vjeruju da će mjesecu u nevolji pomoći ako bukrom tjeraju zle duhove. Stoga će Vergilije: Kureti koji o mjed udaraju? Izmiješali su se ti narodi i postali jedan narod koji je imao sličan način života, običaje i jedan jezik. Imali su i vlastite vođe. Iako su bili pokvareni i divlji, ipak su bili kršćani ali veoma sirovi. Zarazila ih je također i arijanska kuga.*“⁴¹

Tommaso, Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Split 2004., 119-121.

40 Usporedi: Damjan Pešut: *Goti koji su i Slaveni (Gothi quiet Sclavi)*, Migracijske i etničke teme, vol. 13, no. 4, Zagreb 1997., 324-326; Ante Škobalj: *Obredne gomile na temelju arheoloških nalaza: povijesno-teološka rasprava o religiji i magiji*. Sveti Križ na Čiovu 1970., 231, 494; Krešimir Galin: *Jurjevsko obredno ljuljanje na Grobnišćini (Komparativni prikaz kulturnog fenomena i teze o funkciji, podrijetlu i starosti)*, Grobnički zbornik br. 6, Rijeka 2004., 50; Ivan Mužić: *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*. Split 2007., 142.

41 Jean Chevalier, Alain Gheerbrandt: *Rječnik simbola – mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb 2007., 570-571.

Upravo su spomenute pojavnosti zabilježene u vidu svojevrstnih religijsko-etnografskih crtica u spomenutom djelu, kao i reakcije starohrvatskog puka na dotične prirodne pojavnosti. U pojedinim drugim kulturama i civilizacijama svijeta također postoji vjerovanje kako je predmetno nebesko tijelo progutalo čudovište, tzv. *proždrljivac* – demon pomrčine, koji proždire nebeska tijela. U tom kontekstu postoji vrlo rašireno gledište da se ugroženoj zvijezdi pomogne, stoga se odapinju strelice prema nebu, uperene protiv čudovišta koje proždire nebeska tijela.⁴² Tako u domeni astronomskih i astroloških zbivanja dotične su pomrčine još od drevnih vremena grčko-rimske antike uzrokovale zabrinutost, nemir i strah kod stanovništva koje je, prema narodnim tumačenjima, spomenute pojavnosti objašnjavalo nadnaravnim silama, kataklizmičkim nagovještajem ili pak okončavanjem svijeta.⁴³ Spomenute pomrčine, kao kozmički znakovi, u brojnim kulturama i civilizacijama tumačile su se kao zloslutna znamenja i predskazivanja koja su izazivala nezdrave napetosti i strah u pogledu spasenja čovječanstva. Međutim, u drugim predjelima poznatoga svijeta dosad još nije zabilježena pojava udaranja o mjedene predmete, kako bi se prilikom pomrčine bukom istjerali zli duhovi. Stoga spomenuti čin možemo smatrati jedinstvenom pojavom starohrvatskog vjerovanja na definiranom području u borbi protiv zloduha.

Međutim, u kontekstu spomenutih poganskih vjerovanja u zle duhove i demone valjalo bi dotične starohrvatske običaje i vjerovanja suprotstaviti kršćanskim stajalištima koje zastupa Toma Arhiđakon. Naime, upravo Toma Arhiđakon u svome čuvenom djelu dokumentira i bilježi vrijedne podatke o spomenutim starohrvatskim običajima, i u tome leži velika vrijednost ovdje

42 Usporedi: Kevin Leloux: *The battle of the eclipse (May 28, 585 bc): a discussion of the lydian-median treaty and the halys border*, *Polemos*, XIX (38) / 2016, 31-54. Tako je prema Herodotu (I. 74.) ostala zabilježena bitka kod Halisa ili bitka pomrčine, koja se odigrala 28. svibnja 585. pr. Kr. na rijeci Halis između Medijskog Carstva i Lidije; „*Šeste godine ratovanja odigrala se bitka u kojoj se dogodilo to kako je u početku borbi dan naglo postao noć. Takvu promjenu Jonjanima je prorekao Tales iz Mileta koji je tvrdio kako će se dogoditi upravo te godine. Međutim, nakon što je dan postao noć Lidijci i Medijci su to protumačili kao da se netko odozgora ljuti na njih, pa su sklopili mir.*“

43 Nikola Crnković: *Vjera i svetišta starih Hrvata – novi putovi istraživanja*. *Croatica Christiana periodica*, Zagreb, 1994., vol. 18, br. 33, 59-90; Vitomir Belaj: *Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti*. *Studia ethnologica Croatica*, Zagreb, 2009., vol. 21, br. 1, 169-197; Nenad Ivić: *Dosezi sjećanja i zaborava: Pad Salone i naseljavanje Splita u Tome Arhiđakona*. *Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova*, Split, 2004., 133-135.

obrađivane tematike. Međutim, na ovom mjestu također valja napomenuti činjenicu kako niz stoljeća poganski običaji i kršćanstvo koegzistiraju i međusobno se prožimaju jer ih je pokrštavano stanovništvo shvaćalo komplementarnima. O tome nam osobito svjedoče brojni arheološki nalazi od vremena pokrštavanja Hrvata pa sve do 11. stoljeća, ali i poslije, u širem smislu govoreći, sve do današnjih dana.⁴⁴ Stoga nas ne treba čuditi činjenica kako upravo Toma Arhidakon u kršćanskom vremenu 13. stoljeća bilježi događaje koje vezujemo uz starohrvatske poganske običaje i vjerovanja.

b) Pomrčine Sunca

Uslijed tumačenja pomrčina veoma je signifikantna Tomina vijest (XXXI-II. poglavlje) o općoj praznovjerici koja je 1239. godine zahvatila velik dio europskoga svijeta.⁴⁵ Tada je, naime, u mjesecu lipnju, došlo do potpune pomrčine Sunca. I baš te iste godine, na užas svijeta, pojavio se i komet, „repata zvijezda“, i to baš u „petak, trinaestoga dana mjeseca“, što je unijelo golem strah među ljude. Veoma preciznim riječima Toma Arhidakon je opisao dotičnu pomrčinu Sunca, a spomenute pojave tumači kao svojevrsnu kaznu za krivovjerje:

„U isto vrijeme, godine Gospodnje tisuću dvjesto trideset devete, dana trećeg na početku mjeseca lipnja, zbilja se čudnovata i zastrašujuća pomrčina Sunca; čitavo se, naime, Sunce zamračilo, umjesto prozračne vedrine nastala je tama i pojavile su se zvijezde na nebu kao da je noć, a nekakva je veća zvijezda svijetlila pored Sunca sa zapadne strane. Toliki je strah sve ljude obuzeo da su vičući trčali amo tamo, kao da ih je napustio razum. Mislili su da je nastupio smak svijeta. Bio je pak petak (dan Venerin) i trideseti dan Mjesečeve mijene. I premda je ta pomrčina bila vidljiva u čitavoj Europi, nisu govorili da su je vidjeli u Aziji i Africi.“

44 Maja Kožić: *Kronika Tome Arhidakona i zameci etnološke misli u Hrvata*. Etnološka tribina, Zagreb, 1988., vol. 18, br. 11, 30; Radoslav Katičić: *Toma Arhidakon i njegovo djelo*. Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika / Thomae Archidiaconi – Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum, Nenad Cambi (ur.), Split, 2003., 359.

45 James Ross Sweeney: *Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth-Century Dalmatian View of Mongol Customs*. Florilegium, Ottawa 1982., vol. 4, 169; Angelo Floramo: *Istis vero temporibus sicut ab antiquo: le categorie dello spazio e del tempo nell'Opera dell'Arcidiacono Tommaso*. Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 124.

U tom kontekstu valja spomenuti još jednu pomrčinu Sunca (XXXVI. poglavlje), koja je također imala zastrašujući učinak na tadašnje očevice, kako slijedi u nastavku teksta:

„U to vrijeme, odnosno godine tisuću dvjesto četrdesete, dana šestoga, u nedjelju početkom listopada, opet je došlo do pomrčine Sunca, sva se atmosfera smračila i sve je obuzeo velik užas kao u vrijeme one pomrčine koja se bila dogodila prije tri godine, kako smo ukratko bili opisali.“

Kao i na prethodnom primjeru, tako su i ovdje obrađivane astronomske / astrološke pojavnosti zabilježene u vidu svojevrstnih religijsko-etnografskih crtica u spomenutom djelu, kao i reakcije starohrvatskog puka na dotične prirodne pojavnosti. Tako u domeni astronomskih i astroloških zbivanja dotične su pomrčine još su od drevnih vremena izazivale zabrinutost, nemir i strah kod stanovništva, koje je prema narodnim tumačenjima spomenute pojavnosti objašnjavalo nadnaravnim silama, kataklizmičkim nagovještajem ili pak okončavanjem svijeta. Spomenute pomrčine kao kozmički znakovi su se u brojnim kulturama i civilizacijama tumačile kao zloslutna znamenja i predskazivanja, koja su izazivala nezdrave napetosti i strah u pogledu spasenja čovječanstva.⁴⁶ Zanimljivo kako je prilikom obje pomrčine Sunca nastupilo istovjetno posljedično ponašanje koje se manifestiralo kroz nerazuman strah, paniku i nered od smaka svijeta i konačne apokalipse. Općenito govoreći, pomrčina kao znak iznenadnog iščeznuća svjetlosti, gotovo svagdje smatra se dramatičnim i zlokobnim događajem. Pomrčina nadalje predstavlja loš (pred)znak koji najavljuje zloslutne događaje. Pomrčine se dovode u svezu sa smrću s obzirom na to da one predstavljaju smrt samog nebeskog tijela. U tom kontekstu pomrčina nastupa kao najava kataklizmičkih poremećaja na svršetku jednog vremenskog ciklusa.⁴⁷

46 Jean Chevalier, Alain Gheerbrandt: *Rječnik simbola – mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb 2007., 570-571.

47 O višestrukoj simbolici Sunca vidjeti kod Jean Chevalier, Alain Gheerbrandt: *Rječnik simbola – mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb 2007., 711-716; Aleksandar Stipčević: *Iliri – povijest, život, kultura*. Zagreb 1974., 180-182; Tomislav Gavrić: *Rečnik okultizma*. Beograd 1988., 189-190; Ana Ranogajec: *Enciklopedija astronomije*. Bjelovar 2001., 30.

c) Potresi

Pored pomrčina Sunca⁴⁸ i Mjeseca, također se u istom djelu, u XXVI. poglavlju, spominje i druga prirodna pojava – potres,⁴⁹ čije se razorne i pogubne posljedice indirektno povezuju s obračunavanjem i kažnjavanjem nevjernika. Naime, u tom kontekstu spominje se stradanje onodobnih sjevernotalijanskih gradova u potresu, koje je u najvećoj mjeri za posljedicu imalo stradanje nevjernika. Drugim riječima, kao svojevrstu pouku i poruku za dotičnu kataklizmičku pojava trebala je imati činjenica kako se samo pravovjernici dugoročno mogu nadati spasenju i životu.⁵⁰

„U to se doba dogodio veliki i strašni potres na sam Božić oko tri sata u Liguriji, Emiliji i Mletačkoj marki tako da su bile srušene mnoge zgrade, a grad Brescia velikim dijelom srušen sa zemljom. Veliko je mnoštvo ljudi, ponajviše heretika, stradalo i preminulo.“

d) Pad zvijezde repatice / kometa

„Iste se godine mogla vidjeti zvijezda repatica, zapravo komet, koja se pojavila na sjeveru iznad Ugarskoga Kraljevstva i zadržala se mnogo dana kao predznak nečega veoma velikoga. Tih je već, naime, dana počeo dolaziti do ljudskih ušiju tužan glas da je pleme Tatara, koje sije propast, već provalilo u krajeve Rutenije. A mnogi su to još uzimali kao šalu.“

Ovdje obrađivani astrološki / astronomski događaj pada kometa, odnosno zvijezde repatice⁵¹ iz 1239. godine, iz XXXIII. poglavlja spomenutog djela Tome Arhiđakona, nadovezuje se na prethodni događaj pomrčine Sunca iste

48 Usporedi: Alfonso Cvitanović: *Geografski rječnik*. Zadar 2002., 407-408; Vladis Vujnović: *Rječnik astronomije i fizike svemirskog prostora*. Zagreb 2004., 119.

49 Spomenuti odlomak u izvorniku glasi: *„His temporibus factus est terremotus magnus et orribilis in die Natiuitatis bomini circa horam tertiam, per Liguriam, Emiliam et per marchiam Veneticam, ita ut multa edificia ad terram ruerent, ciuitas uero Brixiana ex magna parte sui prostrata est multaque hominum multitudo et maxime hereticorum oppressa est et extincta“*. Usporedi: Robert Holjevac: *Refleksi Augustinova djela na kroniku Tome Arhiđakona. Problem borbe dobra i zla, problem grijeha i kazni kod Augustina i Tome Arhiđakona*. Bogoslovska smotra, Zagreb 1995., vol. 65, br. 2, 207-209.

50 Usporedi: Alfonso Cvitanović: *Geografski rječnik*. Zadar 2002., 240; Vladis Vujnović: *Rječnik astronomije i fizike svemirskog prostora*. Zagreb 2004., 81; Udo Becker: *Leksikon astrologije – astrologija, astronomija, kozmologija*. Zagreb 1996., 108-110.

51 Jean Chevalier, Alain Gheerbrandt: *Rječnik simbola – mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb 2007., 778-779.

godine. U svojevrsnoj praznovjerici, do toga je došlo baš u „petak, trinaestoga dana mjeseca“, što je unijelo golem strah i paniku među ljude. Očito je spomen petka trinaestog, kao sasvim određenog dana u tjednu u kombinaciji s brojem „13“ igrao već signifikantnu ulogu u starohrvatskom simbolizmu i poganskom vjerovanju. Već od drevnih vremena broj trinaest u brojnim se kulturama i civilizacijama svijeta smatrao brojem koji donosi zlu kob i nesreću jer označuje zloslutno kretanje prema smrti, odnosno prema dovršetku neke moći i vremenskog niza.⁵²

Pad kometa / repate zvijezde, kao astrološke i astronomske pojave, u djelu Tome Arhiđakona opisuje se kao predviđanje i predskazanje nečega veoma velikoga. U tom kontekstu možemo uspostaviti svezu s divinatorskom astrologijom koja na svojstven način tumači i konceptualizira događaje na Zemlji i odnose između nebeskih i zemaljskih promjena na temelju gibanja i međusobnih odnosa nebeskih tijela, kojima se pridaju značenja i na temelju toga vrše predviđanja.⁵³ Stoga se u nastavku teksta objašnjava kako je stigao tužan glas o prijetećem prodoru plemena Tatara, koje sije propast, te je već kao takvo provalilo u krajeve Rutenije. Stoga se spomenuti pad kometa, kao kozmički znak, tumači kao zloslutno znamenje i predskazivanje koje izaziva nezdrave napetosti i strah od apokaliptičnog kraja svijeta i spasenja čovječanstva. U brojnim kulturama i civilizacijama svijeta pad kometa predstavljao je loš i zloslutan predznak, tj. svojevrsnu najavu nacionalne katastrofe, poput gladi, poraza u ratu ili skore vladarove smrt. Predaje brojnih naroda i kultura spominju zvijezde repatice koje su navijestile dolazak raznih osvajača i pad države. Pojava zvijezde repatice najavljuje velike nesreće ili važne događaje opasne za širu društvenu zajednicu.⁵⁴

52 Usporedi: James Ross Sweeney: *Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth-Century Dalmatian View of Mongol Customs*. Florilegium, Ottawa 1982., vol. 4, 169; Angelo Floramo: *Istis vero temporibus sicut ab antiquo: le categorie dello spazio e del tempo nell'Opera dell'Arcidiacono Tommaso*. Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 124.

53 Jean Chevalier, Alain Gheerbrandt: *Rječnik simbola – mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb 2007., 292; Angelo Floramo: *Istis vero temporibus sicut ab antiquo: le categorie dello spazio e del tempo nell'Opera dell'Arcidiacono Tommaso*. Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 124.

54 Usporedi: Vedrana Delonga: *Dobrotvorni križ nebeskog Boga*. Starohrvatska prosvjeta, Split 2009., vol. III, br. 36, 125-149; Hrvoje Gračanin: *Krivovjerci i krivovjerje kod Tome Arhiđakona*. IV. kongres hrvatskih povjesničara 2012. Sloboda – Zbornik sažetaka, Zagreb 2012., 79; Mirjana Matijević Sokol: *Studia mediaevalia selecta. Rasprave i prinosi iz*

Ovdje obrađivani podaci, što ih je dokumentirao splitski povjesničar Toma Arhiđakon, otkrivaju nam mentalitet i percepciju starohrvatskog stanovništva u kontekstu poganskih običaja i vjerovanja, na temelju čega možemo cjelovitije shvatiti magijska i poganska vjerovanja, odnosno širu religijsku sliku i etnogenezu Hrvata na definiranim prostorima.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Kao što smo napomenuli, mnogi su događaji kroz povijest vezani uz određene prirodne, astronomske / astrološke i kozmološke fenomene, kao što su primjerice pomrčine, potresi ili kometi. Upravo na temelju ovdje obrađivanih narativnih izvora, u ovome radu razmatraju se spomenute prirodne pojave i njihov odraz na mentalitet i konceptualizaciju srednjovjekovnog čovjeka. Tijekom srednjega vijeka ljudi su sve neobjašnjive pojave tumačili gnjevom Božjim i kaznom Božjom, stoga su se i razne prirodne pojave i klimatske promjene objašnjavale na takav eshatološki i apokaliptički način.

Tumačeći prirodne i kozmološke fenomene, obrazlažući, povezujući i uspoređujući vlastita zapažanja s tada aktualnim prirodnoznanstvenim saznanjima, Herman Dalmatin pokazuje interes za astronomsku i astrološku problematiku. Prvenstveno je pritom riječ o judicijskoj ili divinatorskoj astrologiji koja prosuđuje buduće događaje. Astrologija u tom kontekstu predviđa na temelju pretpostavljenog odnosa i stalne veze koja postoji između gibanja nebeskih tijela i zemaljskih promjena. U osnovi astrologija ima pretpostavku kojom ustanovljuje nebo kao medij posredstvom kojega bogovi komuniciraju s ljudima. Hermanova djelatnost neosporno upućuje na namjeru uspostavljanja znanstvenog pristupa navedenoj problematici (tzv. *znanstvena astrologija*). Stoga Herman Dalmatin u svojim istraživanjima ulazi u mnoge probleme gibanja planeta, njihove svjetlosti, položaja Sunca i Mjeseca pri njihovoj potpunoj

hrvatske srednjovjekovne povijesti. Zagreb 2020., 90, 133; Ante Škobalj: *Obredne gomile na temelju arheoloških nalaza: povijesno-teološka rasprava o religiji i magiji*. Sveti Križ na Čiovu 1970., 169; James Ross Sweeney: *Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth-Century Dalmatian View of Mongol Customs*. Florilegium, Ottawa 1982., vol. 4, 169-170; Radoslav Katičić: *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*. Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika / Thomae Archidiaconi – Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum, Nenad Cambi (ur.), Split 2003., 361, 420; Radoslav Katičić: *Toma Arhiđakon i hrvatska povijest*. Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 105-117.

pomrčini, te u cjelokupno ustrojstvo nebeske sfere, jer mu je to bilo potrebno u izlaganju njegova prirodnofilozofskog sustava. Iz tog Hermanova izlaganja moguće je upoznati njegovu viziju cjelokupnog ustrojstva svijeta, ali i njegov stav prema pojedinim astronomskim problemima.

U domeni raznovrsnih poganskih vjerovanja i običaja na prostoru starohrvatske države posebnu znanstvenu pozornost valja pokloniti zapisima splitskog povjesničara kroničara Tome Arhidakona u čuvenom djelu *Historia Salonitana* (Povijest salonitanske crkve) iz 13. stoljeća, gdje su zabilježene i dokumentirane stanovite prirodne pojavnosti (pomrčine, kometi, potresi) koje reflektiraju svojevrsna poganska, religijska i magijska vjerovanja i tumačenja starohrvatskog puka. U kontekstu prirodnih i kozmoloških pojavnosti, ovdje obrađivani podaci što ih je dokumentirao splitski povjesničar Toma Arhidakon otkrivaju nam mentalitet i percepciju starohrvatskog stanovništva u kontekstu poganskih običaja i vjerovanja, na temelju čega možemo cjelovitije shvatiti magijska i poganska vjerovanja, odnosno širu religijsku sliku i etnogenezu Hrvata na ovim prostorima.

IZVORI

Herman Dalmatin – *Rasprava o bitima, Knjiga druga*. Pula 1990.

Toma Arhidakon – *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prosvćenika / Thomae Archidiaconi – Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. Split 2003.

LITERATURA

Stanko Andrić: *Imenica vas u staroj slavenskoj toponimiji*. Croatica – časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, Zagreb 2013., vol. XXXVII, br. 57, 73-129.

Erna Banić-Pajnić: *Platonizam u djelu Hermana Dalmatina De essentiis. Uz pitanje o izvorima Hermanove filozofije*. Filozofska istraživanja, Zagreb 2015., vol. 35, br. 1, 117-135.

Erna Banić-Pajnić: *Srednjovjekovno razumijevanje Timeja: Kalcidije i Herman Dalmatin o nebu i nižim božanstvima*. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Zagreb 2017., vol. 43., br. 1 (85), 7-28.

Udo Becker: *Leksikon astrologije – astrologija, astronomija, kozmologija*. Zagreb 1996.

Vitimir Belaj: *Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti*. Studia ethnologica Croatica, Zagreb 2009., vol. 21, br. 1, 169-197.

- Nevenka Bezić-Božanić: *Splitska sredina u doba Tome Arhiđakona*. Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 243-252.
- Marijana Borić: *Herman Dalmatin – prvi hrvatski znanstvenik*. Poučak, Zagreb 2014., vol. 15, br. 59, 5-11.
- Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman: *Hermanov prijevod astrološke rasprave Sahl ibn Bišra*. Kroatologija, 2016., br. 1, vol. 7, 1-13.
- Silvio Braica: *Pojmovnik hrvatske etnografije i etnologije*. Ethnologica Dalmatica, Split 1999., vol. 8, 5-119.
- Veronica Bruppacher: *Zur Geschichte der Siedlungsbezeichnungen im Galloromanischen*. Vox Romanica, Bern 1961., vol. 20, 105-160.
- Nada Bulić: *Smisaonoznačevno ishodište filozofskog svjetonazora Hermana Dalmatina*. Doktorski rad, Sveučilište u Zadru – Odjel za klasičnu filologiju, Zadar 2010.
- Marin Buovac: *Prikaz i značaj knjige u svijetu filatelije*. Artos, 2016., br. 5, 1-5.
- Jean Chevalier, Alain Gheerbrandt: *Rječnik simbola – mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb 2007.
- Nikola Crnković: *Vjera i svetišta starih Hrvata – novi putovi istraživanja*. Croatica Christiana periodica, Zagreb 1994., vol. 18, br. 33, 59-90.
- Alfonso Cvitanović: *Geografski rječnik*. Zadar 2002.
- Alojz Ćubelić: *O astronomiji i astrologiji prema djelu De indagazione cordis Hermana Dalmatina*. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Zagreb 2005., vol. 31., br. 1-2 (61-62), 71-78.
- Alojz Ćubelić: *Herman Dalmatin i intelektualni preporod zapada u 12. stoljeću*. Croatica Christiana periodica, Zagreb 2006., vol. 30, br. 57, 1-30.
- Žarko Dadić: *Herman Dalmatin*. Zagreb 1996.
- Vedrana Delonga: *Dobrotvorni križ nebeskog Boga*. Starohrvatska prosvjeta, Split 2009., vol. III, br. 36, 125-161.
- Alberto Fortis: *Put po Dalmaciji*. Split 2004.
- Amato Filippi: *La cronaca di Tommaso Arcidiacono in uno studio recente*. Zadar 1926.
- Angelo Floramo: *Istis vero temporibus sicut ab antiquo: le categorie dello spazio e del tempo nell'Opera dell'Arcidiacono Tommaso*. Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split, 2004., 119-128.
- Krešimir Galin: *Jurjevsko obredno ljuljanje na Grobniščini (Komparativni prikaz kulturnog fenomena i teze o funkciji, podrijetlu i starosti)*. Grobnički zbornik, Rijeka 2004., br. 6, 41-52.

- Tomislav Gavrić: *Rečnik okultizma*. Beograd 1988.
- Hrvoje Gračanin: *Krivovjerci i krivovjere kod Tome Arhidakona*. IV. kongres hrvatskih povjesničara 2012. Sloboda – Zbornik sažetaka, Zagreb 2012., 79.
- Ante Gulin: *Uloga i čast Tome Arhidakona u Splitskom kaptolu*. Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 29-39.
- Stipe Gunjača: *Historija Salonitana maior*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Posebni otisak – Radovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1951., 175-243.
- Robert Holjevac: *Refleksi Augustinova djela na kroniku Tome Arhidakona. Problem borbe dobra i zla, problem grijeha i kazni kod Augustina i Tome Arhidakona*. Bogoslovska smotra, Zagreb 1995., vol. 65, br. 2, 204-217.
- Milan Ivanišević: *Pax franciscana – uz 800. obljetnicu rođenja Tome Arhidakona*. Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 71-75.
- Nenad Ivić: *Dosezi sjećanja i zaborava: Pad Salone i naseljavanje Splita u Tome Arhidakona*. Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 129-142.
- Neven Jovanović: *Nulti stupanj Tomina pisanja: glava 29 Salonitanske historije*. Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 177-196.
- Antun Slavko Kalenić: *Rasprava o bitima Hermana Dalmatina u nootkrivenima Colkerovim arcima*. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Zagreb 1994., vol. 20., br. 1-2 (39-40), 37-46.
- Radoslav Katičić: *Toma Arhidakon i njegovo djelo*. Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika / Thomae Archidiaconi – Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum, Nenad Cambi (ur.), Split 2003., 329-440.
- Radoslav Katičić: *Toma Arhidakon i hrvatska povijest*. Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 105-117.
- Lovre Katić: *Vjerodostojnost Tome Arcidakona i posljednji dani Solina*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split 1952., vol. 53 (1950-51), 99-120.
- Slavko Kovačić: *Toma Arhidakon, promicatelj crkvene obnove, i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici*. Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 41-70.
- Maja Kožić: *Kronika Tome Arhidakona i zameci etnološke misli u Hrvata*. Etnološka tribina, Zagreb 1988., vol. 18, br. 11, 25-32.

- Iva Kurelac: *Oblici humanističke i ranonovovjekovne historiografske metodologije rada na srednjovjekovnim narativnim izvorima: primjer djela Historia Salonitana*. Colloquia Maruliana, Split 2012., vol. 21, 89-105.
- Stipe Kutleša: *Croatian Philosophers I: Hermann of Dalmatia (1110–1154)*. Prolegomena, Zagreb 2004., vol. 3, br. 1, 57-71.
- Krešimir Kužić: *Gdje je i kad Toma Arhiđakon doživio hrvatska vjerovanja vezana za pomrčinu mjeseca? – Doprinis interdisciplinarnoj metodi istraživanja*. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 2004., br. 22, 27-33.
- Kevin Leloux: *The battle of the eclipse (May 28, 585 bc): a discussion of the lydo-median treaty and the halys border*. Polemos 2016., vol. XIX, br. 38, 31-54.
- Hana Lencović Milošević: *Herman Dalmatin – graditelj mostova između Istoka i Zapada*. Nova Akropola, Zagreb 2009., br. 61, 42-47.
- Lujo Margetić: *Vidljive i manje vidljive poruke Tomine Historia Salonitana*. Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 13-19.
- Marina Miličević: *Rimski kalendar*. Zagreb, 1990.
- Tatjana Paić-Vukić: *The Biography of Hermann the Dalmatian: Separating Conjectures from Verifiable Claims*. Exploring the Commonalities of the Mediterranean Region: Proceedings of the TUBA-EMAN Symposium (6th – 7th November 2017), Ankara 2019., 85-96.
- Damjan Pešut: *Goti koji su i Slaveni (Gothiqui et Sclavi)*. Migracijske i etničke teme, vol. 13, no. 4, Zagreb 1997., 301-334.
- Mirko Sardelić: *Europski klerici i misionari o Mongolima: percepcija stepskih barbara u Europi sredinom 13. stoljeća*. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 29, Zagreb 2011., 1-21.
- Mirjana Matijević-Sokol: *Toma Arhiđakon Splićanin (1200.-1268.) – nacrt za jedan portret*. Povijesni prilozi, Zagreb 1995., vol. 14, 117-135.
- Mirjana Matijević Sokol: *Epitafi srednjega vijeka: „knjige života i smrti“*. Smrt u opusu Vladana Desnice i europskoj kulturi: poetički, povijesni i filozofski aspekti, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Desničini susreti 2017. Zagreb – Beograd 2018., 381-399.
- Mirjana Matijević Sokol: *Studia mediaevalia selecta. Rasprave i prinosi iz hrvatske srednjovjekovne povijesti*. Zagreb 2020.
- Ivan Mužić: *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*. Split 2007.
- Goran Nikšić: *Obnova prezbiterija katedrale sv. Dujma u doba Tome Arhiđakona*.

- Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 253-268.
- Olga Perić: *Parataksa i hipotaksa u djelu Historia Salonitana*. Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 143-152.
- Ana Ranogajec: *Enciklopedija astronomije*. Bjelovar 2001.
- Mirko Sardelić: *Toma Arhiđakon u trećem svesku djela 'Illyricum sacrum' Danielea Farlatija*. Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 93-104.
- Mirko Sardelić: *Europski klerici i misionari o Mongolima: percepcija stepskih barbara u Europi sredinom 13. stoljeća*. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 2011., br. 29, 1-21.
- Ivana Skuhala Karasman: *U potrazi za znanjem o budućem: predviđanje u srednjovjekovnoj i renesansnoj prirodnoj filozofiji – H. Dalmatin, F. Grisogono i J. Dubrovčanin*. Zagreb 2013.
- Josip Ante Soldo: *Provala Tatara u Hrvatsku*. Historijski zbornik, Zagreb 1968-1969, br. 21-22, 371-388.
- Aleksandar Stipčević: *Iliri – povijest, život, kultura*. Zagreb 1974.
- James Ross Sweeney: *Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth-Century Dalmatian View of Mongol Customs*. Florilegium, vol. 4, Ottawa 1982., 156-183.
- Kerubin Šegvić: *Toma Splićanin državnik i pisac 1200.-1268. – njegov život i njegovo djelo*. Zagreb 1927.
- Ante Škobalj: *Obredne gomile na temelju arheoloških nalaza: povijesno-teološka rasprava o religiji i magiji*. Sveti Križ na Čiovu 1970.
- Jure Trutanić: *Pregled izvora, literature i zbivanja o mongolskoj provali u hrvatske zemlje u 13. stoljeću*. Pleter, vol. 1, br. 1, Split 2017., 103-120.
- Marijan Vidović: *Franjevačko 13. stoljeće: povijest, teologija, duhovnost*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2018.
- Riječki teološki časopis*, vol. 52, br. 2, Rijeka 2018., 307-310.
- Petar Vrankić: *Spliter Synoden des 10. Jahrhunderts als Wegderkirchlichen und politischen Selbstfindung Kroatiens nach Thomas Archidiaconus*. Annuarium Historiae Conciliorum, vol. 40, Paderborn 2008., 241-280.
- Vladis Vujnović: *Rječnik astronomije i fizike svemirskog prostora*. Zagreb 2004.
- Danko Zelić: *Arhiđakon Toma i Šibenik, Historia i Resgestae*. Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova, Split 2004., 197-234.
- Simon Zoltan: *Astronomy and ancient eclipse art – Is it a science?* Arts and Humanities Open Access Journal, vol. II, br. 5, Budimpešta 2018., 283-290.

OLD CROATIAN CUSTOMS AND PAGAN BELIEFS ABOUT NATURAL PHENOMENA AS SHOWN IN THE RESEARCH OF HERMAN DALMATIN AND THOMAS THE ARCHDEACON

Summary

Throughout history, people saw a connection between numerous events and natural, astronomical / astrological and cosmological phenomena, such as eclipses, earthquakes or comets. This paper analyzes narrative sources and studies the aforementioned natural phenomena and how they reflected on the mentality and conceptualization of the medieval man. In the Middle Ages, every inexplicable event was understood as the wrath or punishment of God, therefore various natural phenomena and climate changes were also seen in the same eschatological and apocalyptic way.

While interpreting natural and cosmological phenomena, while explaining, compiling and comparing his observations with the knowledge from the natural sciences of that time, Herman Dalmatin showed interest in astronomical and astrological problems. He was primarily interested in judicial or divination astrology which evaluates future events. In that context, astrology makes predictions based on the assumed relationship and constant connection between the movement of the celestial bodies and the changes on Earth. Astrology is essentially built on the assumption that defines the heavens as the channel through which the gods communicate with people. Without a doubt, Herman's work shows the intention to establish a scientific approach to these problems (so-called *scientific astrology*). In order to lay out his natural-philosophical system, Herman Dalmatin had to delve in his research into many problems related to the movement and light of planets, the position of the Sun and the Moon during their total eclipse and the overall structure of the heavenly realm. Herman's interpretation allows us to gain an understanding of his vision of the overall structure of the world, as well as his way of seeing individual astronomical problems.

In the field of diverse pagan beliefs and customs in the old Croatian state, a record of events that deserves special scientific attention is the well-known XIII-century work "Historia Salonitana" (The History of the Salonitan Church) by the historian and chronologist Thomas the Archdeacon from Split. He recorded and documented certain natural phenomena (eclipses, comets, earthquakes), which reflect certain pagan, religious and magical beliefs and interpretations of the old Croatian people. Unlike the scientific approach to natural and cosmological phenomena, the data documented by the Split historian Thomas the Archdeacon and analyzed in this paper show us the mentality and perception of the old Croatian people in terms of pagan customs and beliefs, giving us a better insight into the magical and pagan beliefs, i.e. the wider religious picture and ethnogenesis of Croats in the specified areas.

Key words: divination, pagan customs, old Croatian beliefs, symbolism, astronomy, astrology, Herman Dalmatin, Thomas the Archdeacon